

TÜRKİYE-TÜRK CUMHURİYETLERİ İLİŞKİLERİNDE YENİ DÖNEMİN PARAMETRELERİ

Kamer KASIM¹

Öz

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsız olması, Türkiye için Türkistan coğrafyasına yönelik politika oluşturabileceği yeni bir alanın açılması anlamına geliyordu. Türkiye Soğuk Savaş dönemi sonrasında da stratejik açıdan önemli bir bölgesel güç olarak, Türk Cumhuriyetleriyle yakın ilişkiler kurmuştur. Her bir Türk Cumhuriyetiyle ilişkilerde söylem ve uygulama düzeyinde farklı gelişmeler olsa da Türk Cumhuriyetleri zirvelerinden Türk Keneşine uzanan süreçte önemli mesafe alınmıştır. Bu süreçte diğer bölgesel güçler ve bölge dışı aktörlerle rekabetin olduğu, Türkiye'nin bölgeye yönelik politika oluşturmadaki tecrübesizliği ve ekonomik kaynak bakımından sınırlılıkları da dikkate alınmalıdır. Uluslararası sistemdeki değişimler de Türkiye-Türk Cumhuriyetleri ilişkilerinin seyrini etkilemiştir. Türk Cumhuriyetleri liderlerinin bir araya geldiği ve iddialı mesajların verildiği bu devletlerin bağımsızlığından hemen sonra başlayan aşamanın ise daha çok uluslararası ve bölgesel konjonktürdeki değişimlerle yerini başka bir döneme bıraktığı bir sürece girilmiştir. Türk dış politikasının çok fazla Ortadoğu'ya odaklandığı ve Türk Cumhuriyetleri'ne yönelik bir ölçüde ilgi azalmasının yaşandığı bu dönemin ise artık sonlarına yaklaşıldığı ve Türkiye-Türk Cumhuriyetleri ilişkilerinde yeni bir dönemin başlaması gerektiği bu çalışmanın ana argümanıdır.

Bu çalışmada Türkiye-Türk Cumhuriyetleri ilişkilerinde uluslararası sistemdeki değişimlerden kaynaklanan etkilerle şekillenen yeni dönemde nelerin yapılabileceği ve bunun Türk dünyasına etkisi uluslararası ilişkiler disiplini perspektifi kullanılarak analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Türk Cumhuriyetleri, Türkistan, Türk Keneşi, Dış Politika

1 Prof. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi. e-mail: kamerkasim@gmail.com

The Parameters of the New Era in Turkey-Turkic Republics' Relations

Abstract

The independence of the Turkic Republics after the end of the Soviet Union gave opportunity to Turkey to implement foreign policy towards Turkestan. Turkey established very close relations with the Turkic Republics with which has ethnic, historic and cultural ties. Turkey showed that it is an important regional power in the post-Cold War era. Despite the fact that the degree of relations are differentiated with each Turkic republic, relations took long way in the process from the Turkic Summits to the Turkic Council. It should be noted that Turkey had to compete with other regional powers and non-regional actors and it had lack of experience regarding the region and economic constrains. Changes in international systems also impacted on Turkey-Turkic Republics relations. Changes in Turkey's relations with the West and Turkey's relations with Russia and China also impacted on Turkey-Turkic republics relations. Turkey has been interested in Turkestan as an identity and cultural dimensions since the establishment of the Republic of Turkey. However, this interest was started to diminish in certain points of the Cold War era. The new era started with the independence of the Turkic Republics. The leaders of the Turkic Republics came together and pretentious messages given in this era. However, due to changes in the international and regional conjuncture this era also replaced with another process.

The main argument of this work is that the era in which Turkish foreign policy focused too much on the Middle East and interest regarding the Turkic Republics was reduced is ending and the new era should be started in Turkey-Turkic Republics' relations. Turkestan region where Turkic Republics, which proofed themselves as independent states and they have ethnic and cultural ties with Turkey, existed provides great opportunities to Turkey, particularly compare with the Middle East region, which produced instability and problems, Turkestan is much more stable. The improvement of Turkey-Russia and Turkey-China relations indicated the fact that there will be less obstacle in Turkey-Turkic Republics' relations. In this new era Turkey and Turkic republics improved their ties with the confidence of institutional basis of relations and the excitement. In this work Turkey-Turkic Republics' relations will be analyzed with the perspective and terminology of international relations disciplines. What might be done regarding relations in the new era will be discussed.

Keywords: Turkey, Turkic Republics, Turkestan, Turkic Council, Foreign Policy

Giriş

Soğuk Savaş döneminin sona ermesiyle birlikte Türk dış politikasında özellikle Türkistan coğrafyası bakımından yeni bir dönem başlamıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını kazanması Türkiye için bölgeye yönelik politika oluşturma ve etnik, dil ve kültür bağlarının olduğu ülkelerle yeni stratejiler oluşturma fırsatı anlamına gelmekteydi. Çarlık Rusya'sının Türkistan'ı istilası, ardından Sovyet hâkimiyeti, bağlantının kesilmesine yol açmıştı. Soğuk Savaş döneminde Türk Dünyası belirli ölçüde gündeme getirilse ve Türklerin esaretten kurtarılması vurgulansa da Türkiye'nin etki imkânı oldukça sınırlıydı. Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsızlığı ise tamamen yeni bir dönemi başlattı. Türkiye yeni bağımsızlığını kazanan ülkelerin uluslararası siteme entegrasyonu ve bağımsızlıklarının pekişmesi için çaba sarf ederken, bu ülkelerle kuracağı özel ilişkiler yeni dünya düzeninde Türkiye'nin stratejik önemine ayrı bir vurgu yapılmasını sağlayacaktı. İki kutuplu dünyanın sona ermesiyle Batı bloğunda Sovyet tehdidine karşı Türkiye'nin stratejik rolü konseptinin değişmesi, Soğuk Savaş sonrası dönemde Türkiye için yeni alanlara yönelmeyi zorunlu kıldı. Türk Cumhuriyetleriyle ilişkiler önemli fırsatlar sunmaktaydı. Üstelik Soğuk Savaş dönemi sonrasında bölgesel güçlerin etkilerinin artması ve çok çeşitli politikaların izlenebileceği bir dünya düzeninin ortaya çıkması Türkiye'yi yeni coğrafyalara yöneltmekteydi. Adriyatik'ten Çin Seddine Türk Dünyası'nın doğuşu söyleminde ifadesini bulan dış politika, Türk Cumhuriyetleri'ne yönelik iddialı girişimler ve somut açılımlarla kendisini gösterdi. Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsızlıklarını izleyen yıllarda Türkiye'nin politikası Türk Dünyasında ve yeni bağımsızlığını kazanan ülkelerin liderlerinin gözünde de karşılık buldu. Ancak önemli adımların atıldığı bu dönemin ardından Ortadoğu'daki gelişmeler özellikle Arap baharı ile birlikte Suriye'deki iç savaş Türk dış politikasının Ortadoğu'ya odaklanmasına yol açtı ve Türk Cumhuriyetleri'ne yönelik göreceli bir ilgi azalması oldu. Bunda Rusya'nın hem güvenlik hem de ekonomi alanında bölgedeki Soğuk Savaş döneminden gelen varlığını koruma stratejisinin de etkisi vardır. Aradan geçen zamanda Türk Cumhuriyetleri de çeşitli ülkeler ve uluslararası kuruluşlarla yakın ilişkiler kurdular. Türkiye de bu devletlerin uluslararası alanda etkin olmalarını ve uluslararası kuruluşlara üyeliklerini destekledi. Türkiye ile her bir Türk Cumhuriyeti'nin ilişkileri arasında farklılıklar da görüldü. Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri'nin özellikle bazılarıyla ilişkilerindeki göreceli durgunluğa rağmen kurumsallaşma yönünde önemli adımlar da atıldı.

Bu makalede Türkiye-Türk Cumhuriyetleri ilişkilerinde artık yeni bir dönemin başlayabileceği argümanıya, bu dönemin ana parametreleri analiz edilmeye çalışılacaktır. Uluslararası alandaki gelişmelerin ve Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsızlıklarının pekişmesi ve varlıklarını ispatlayıp uluslararası sistemde etkili olmaya başlamalarıyla, Türkiye açısından da Türk Cumhuriyetleri'yle ilişkiler daha da önemli hale geldi. Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsızlıklarından itibaren geçen sürede bir ölçüde istikrarı yakalamış olmaları, bu ülkelerle sürdürülecek yakın ilişkilerin getirisini de artırmıştır. Üstelik Türkiye açısından Türkistan coğrafyası kimliksel ve tarihi bakımından da özel önemdedir. Hem bu husus hem de reel politik nedenler Türkiye'nin tüm Türk Cumhuriyetleriyle ilişkilerinin kurumsallaşarak stratejik ortaklık düzeyinin üstünde özel bir statüde sürmesini gerektirmektedir.

Türkiye'nin Dış Politikası İçin “Yeni” Bir Coğrafya

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte iki kutuplu sistemin çökmesi tüm ülkeleri dış politikalarını yeniden ele almaya yöneltmiştir. Türkiye gibi Doğu Bloğuna karşı NATO'nun güney kanadında önemli rol oynayan ve güvenlik stratejilerini öncelikle Sovyet tehdidine karşı şekillendiren bir ülke için değişim kaçınılmazdı. Ayrıca Soğuk Savaş döneminin sona ermesi bölgesel krizleri de artırdı ve Türkiye gibi bölgesel güçler bu krizlere doğrudan müdahil olmak durumunda kaldı. Türkiye açısından Azerbaycan, Türkmenistan, Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan'dan oluşan Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsızlığı yeni uluslararası ortamda ilişkilerini en üst düzeyde geliştirebileceği ve ortak hareket edebileceği devletler grubunun ortaya çıkması anlamına geliyordu. Türkiye'nin Türkistan coğrafyasıyla kopukluğu sona erecek ve bu ülkelerle ilişkiler önemli bir potansiyel oluşturacaktı. Bu durum Türkiye'nin stratejik öneminin ve küresel rolünün Soğuk Savaş sonrasında da devamı anlamına geliyordu. Adriyatik'ten Çin Seddine kadar Türk Dünyası söylemi ve 21. Yüzyılın Türk asrı olacağını ifade edilmesi, Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsızlığının Türkiye'de bir özgüven oluşturduğunun göstergesiydi. Türk Cumhuriyetleriyle bağların reel politik getirileri yanında, Türkistan'da bir şekilde bütünleşmeye gidecek bir sürecin başlangıcı olabileceği algısı da oluştu. Aslında Türk Cumhuriyetleri liderlerinin verdikleri mesajlar da oldukça olumluydu. Türkiye'yi yön gösteren Çolpan Yıldızına benzetenden, Türkiye'nin laik, Batılı kalkınma modelinin kendileri için daha uygun olduğunu söyleyene ve Türkiye ile aynı atadan geldiklerini ve Türkiye'den beklentilerinin çok fazla olduğunu ifade edene kadar çok çeşitli platformlarda ve özellikle de Türk Cumhuriyetleri liderlerinin bulunduğu zirvelerde Türkiye ile ilgili

değerlendirmeler yapılmıştır.

Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsızlığıyla birlikte gerek Türkiye'de gerekse bu ülkelerde yapılan değerlendirmelere rağmen sorunlu noktalar da vardı. Bunlardan bir tanesi Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri'nin uzun yıllar süren zayıf hatta hemen hemen olmayan bağlantısının bilgi eksikliğini doğurmasıydı. Ayrıca Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsızlığına yönelik Türkiye'de yeterli bir hazırlık ta yoktu. Soğuk Savaş dönemi boyunca Dışişleri Bakanlığında genel olarak Sovyetler Birliği ile ilgilenen bir birim vardı. Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsızlığıyla birlikte bu ülkelerle diplomatik ilişkilerin kurulması yanında bilgi edinme süreci de başladı. Bu coğrafyaya yönelik projeler için yardımcı olacak ve sonra adı Türkiye İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı olacak olan Türkiye İşbirliği ve Kalkınma Ajansı kuruldu.² Tabii bu tanıma sürecinin toplumun tüm kesimlerine yayılması gerekiyordu. Bu noktada ilk konu ulaşım idi. Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasında ulaşım köprüsü kurulmalıydı. Türk Hava Yollarının Türk Cumhuriyetleri'nin başkentlerine başlattığı uçuşlar sadece Türkiye ile bu ülkeleri değil, pek çok ülkeyi de Türk Cumhuriyetlerine bağlayan hava köprüsü oldu. Aslında Türkistan'a yönelik ilgi kimlik, tarih, kültür gibi nedenlerle her zaman vardı. Soğuk Savaş döneminin belirli bir noktasına kadar oldukça da yoğundu. Ancak bu ilginin azaldığı ve Türkistan köklerinin Milli Eğitim sisteminde ortak bir kültür kodu olarak çok zayıf bir şekilde ele alındığı süreç başladı. Oysa ortak tarihi bağlara vurgu yapan eserler Türkiye'nin tüm Türkistan ve Türk Dünyasıyla bağlarını zihinlerde canlı tutmaktadır. Bu eserlerin bilinci ve kimlik vurgusuyla yetişen kuşaklar oluşturmada Türkiye tarafında yetersizlik söz konusuysa, Türk Cumhuriyetlerinde de Sovyetler Birliği dönemi hatta Çarlık Rusya'sına kadar giden asimilasyon politikalarının olumsuz etkisi olmuştur. Örneğin, Sovyet ideolojisine göre Türkmenlerin milli şairi Mahdum Kulu'nun Puşkin'le kıyaslanması ve Türkler tarafından tercih edilmesi anti Marksist ve tehlikeliydi. Bu bakış açısıyla Türk kültürünün değerleri toplumun hafızasından silinmek istenmiştir.³ Aslında Türkistan ismi bölgeden silinmeye çalışılmış ve Türklerin ayrı devletler olarak yapılandırılarak ortak Türk kimliği ortadan kaldırılmak istenmiştir. Bu sürecin Türkler üzerindeki tahrip edici etkisine ve uzun süren ayrılığa rağmen, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Türk Cumhuriyetleri liderlerinin bir araya geldiği zirve toplantıları bir başarıdır. Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri kaybettikleri zamanı telafi etme sürecine Soğuk

2 Bakınız, Türkiye İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı web sayfası <http://www.tika.gov.tr/tr>.

3 Vincent Monteil, Sovyet Müslümanları, (İstanbul: Pınar Yayınları, 1992), 128. Ali Yaman, "Tarihsel Süreçte Türkmenistan", Türkmenistan, Kamer Kasım (Der.), (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2016), 41.

Savaş'ın sonu ile birlikte başlamışlardır.

Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsızlığından sonra karşılaşılan bir diğer engel ise dilin farklılaşması ve ortak alfabenin olmamasıydı. Bunun için Latin Alfabesinin yaygınlaşması amacıyla Türkiye destek verdi. Ayrıca televizyon yayınlarının ulaştırılması sağlandı. Latin Alfabesine geçiş noktasında bazı Cumhuriyetlerde mesafe alınsa da ortak alfabe konusunda çalışmalar sürmektedir. Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleriyle ilişkilerine ve faaliyetlerine yönelik önemli bir engel de Moskova'nın Sovyetler Birliği dönemindeki etkisini bir ölçüde devam ettirmek için politikalar izlemesi oldu. Rusya'nın "Yakın Çevre" politikasını izlemeye başlaması ve Ortak Güvenlik Antlaşması Örgütünde (OGAÖ) ifadesini bulan savunma alanında işbirliği mekanizmasını kurması, en azından üyesi olan ülkeler bakımından Rusya'nın etkisinin devamını sağladı.⁴ Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsızlıklarının ilk yıllarında ekonomik açıdan Rusya'ya olan bağımlılıkları ve Rusçanın bölgede yaygın dil olması, Rus azınlığın bulunması gibi faktörler Rusya'ya avantaj sağlamıştır. Buna bir de özellikle Hazar enerji kaynaklarının taşınması konusunda Rusya ile rekabet eklendiğinde Türkiye ile Rusya'nın Türk Cumhuriyetleri üzerinden rekabeti kaçınılmaz oldu.

Türkiye'nin bölgeye yönelik politikası bazı gerekçelerle Batı'dan destek buldu. Bunun en temel nedeni Türk Cumhuriyetleri'nin yeni bağımsız olduğu dönemde özellikle ABD'nin bölgede İran etkisinden çekinmesidir. Örneğin o dönemde ABD Dışişleri Bakanı olan James Baker bunu açıkça ifade etmiştir.⁵ Ancak bir süre sonra İran'ın bölgede etkisinin oldukça sınırlı olacağı ve çok farklı kültürel yapı ve tarihi süreci olan Türk Cumhuriyetleri'nin buna izin vermeyeceği anlaşıldı.

İkili İlişkilere Kısa Bakış

Türkiye-Türk Cumhuriyetleri ilişkilerinde her bir devletle olan ilişkilerde farklılıklar da ortaya çıktı. Azerbaycan'la Tek Millet İki Devlet vurgusunun çok güçlü şekilde yapıldığı iki ülkenin enerji boru hatlarıyla birbirine bağlandığı ve ileri düzeyde savunma alanında işbirliği yaptıkları bir süreç yaşandı. Coğrafi yakınlık, bağlantının kolay ve sık olması ve Azerbaycan

4 John W. R. Lepingwell, "Russian Military and Security Policy in the Near Abroad", *Survival*, Cilt: 36, No: 3, (1994):70-91. Marcin Kaczmarek, "Russia Creates a New Security System to Replace the CIS", *Eurasia Insight*, http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/pp011106_pr.shtml, 1 Kasım 2006.

5 Eric Hoogland, "Iran and Central Asia", *From the Gulf to Central Asia, Players in the New Great Game*, Ehteshami, Anoushiravan (Der.), (Exeter: The University of Exeter Press, 1994), 115.

enerji kaynaklarının uluslararası pazarlara taşınacağı en güvenli yolun Türkiye üzerinden olması bunu sağladı. Buna rağmen Türkiye ile Ermenistan arasında imzalanan protokoller sürecinde olduğu gibi Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde sorunların olduğu dönemler de oldu. Azerbaycan açısından en önemli sorun olan Dağlık Karabağ'da destekçisi olan Türkiye, süren işgaller nedeniyle 1993'te Ermenistan'la olan sınırını kapatmıştı. Ancak protokollerden Dağlık Karabağ sorunu çözülme de sınırın açılacağı sonucunun çıkması Azerbaycan'da hayal kırıklığına neden oldu. Türkiye'nin Dağlık Karabağ sorunu çözülmeden sınırı açmayacağını ifade etmesi ve zaten protokoller sürecinin de yürümemesiyle Türkiye-Azerbaycan ilişkileri yeniden Tek Millet İki Devlet söyleminde ifadesini bulan özel stratejik ortaklık düzeyine geldi.⁶

Diğer bir Türk Cumhuriyeti olan Türkmenistan'la ilişkiler de oldukça ilerlemiştir. Türkmenistan'ın ilk Devlet Başkanı Niyazov ilk dış gezisini Türkmenistan'ı ilk tanıyan ülke olan Türkiye'ye yapmıştır. Niyazov Türkiye'den Türkmenistan'a yerleşmek isteyenlere vatandaşlık verileceğini ifade ederek ilişkilerdeki yakınlığı vurgulamıştır. Türkmenistan'ın BM tarafından kabul edilen sürekli tarafsız statüsü ile bir askeri ittifaka girmeme taahhüdü altına girmesi Rusya'nın da bu ülke üzerindeki etkisini sınırlı tutmuştur. Hazar Denizi geçişli boru hattının yapılamamış olması Türkiye ile Türkmenistan arasındaki enerji işbirliği kısıtlamış, ancak Türkiye menşeli 600 kadar firmanın iş yaptığı Türkmenistan'da inşaat firmalarının aldıkları iş tutarı 34 Milyar Doları geçmiştir. Türkmenistan'da Berdimuhammedov dönemiyle birlikte daha da gelişen ilişkiler ve Türkiye'nin öncülüğünde oluşturulan mekanizma ile Azerbaycan ve Türkmenistan arasındaki sorunların çözümünde önemli mesafe alınması Türk Dünyasının kazanımı olmuştur.⁷

Türkiye'nin Kazakistan ile ilişkileri Kazakistan'ın bağımsızlığından itibaren her alanda ilerlemektedir. Kazakistan Devlet Başkanı Nazarbayev Türk dünyası ve Türk Cumhuriyetleri arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi için ortaya atılan projelerin destekleyici ve öncüsü olmuştur. Kazakistan'ın konumundan kaynaklanan izlediği çok taraflı politika, OGAÖ üyeliği, Şanghay İşbirliği Örgütü üyeliği hatta Avrasya Ekonomik Birliği içerisinde yer alması, Kazakistan'ın Türk Cumhuriyetleri Zirveleri ve Türk

6 Kamer Kasım, "Türkiye-Ermenistan İlişkileri: Protokollere Giden Süreç ve Sonrası", *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, 10. Yıl Özel Sayısı, (2011): 83-99. Kamer Kasım, "Türkiye'nin Kafkasya Politikası 2011", *Türk Dış Politikası Yıllığı 2011*, Burhanettin Duran, Kemal İnat ve Ali Resul Usul (Der.), (Ankara: SETA Yayınları, 2012), 557-577.

7 Kamer Kasım, "Türkmenistan Dış Politikası", *Türkmenistan*, Kamer Kasım (Der.), (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2016), 107-111.

Keneşinde etkin rol oynamasının önünde engel olmamıştır. Türkiye’de Kazakistan’ın uluslararası rolüne katkıda bulunmak için çaba sarf etmiştir. Kazakistan’ın fikir babası ve kurucusu olduğu Asya’da İşbirliği ve Güven Artırıcı Önlemler Konferansı (AİGK) Türkiye tarafından da desteklenmiş hatta dönem başkanlığını Kazakistan’dan sonra Türkiye almıştır. İki ülke arasında Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi 2012’de kurulmuştur. İki ülke arasındaki ticaret hacmi 2 Milyar Doları bulmuştur. Müteahhitlik firmalarının Kazakistan’daki projelerinin değeri 21 Milyar Doları aşmıştır. Kazakistan’da Türkiye’ye gelen doğrudan yatırımların değeri de 700 milyon doların üzerindedir.⁸

Türkiye-Özbekistan ilişkilerinde ise Özbekistan’ın bağımsızlığının ilk yıllarındaki olumlu hava 1999’dan itibaren ortadan kalkmış ve Türk Cumhuriyetleri arasında Türkiye’nin en mesafeli ilişkilerinin olduğu ülke olmuştur. Aslında ikili ilişkilerde ilk kriz 1994’te çıktı. Türkiye’nin Özbekistan’da muhalif Erk hareketi lideri Muhammed Salih’e sığınma hakkı vermesiyle ilişkilerde mesafeli durum başladı. Özbekistan Ankara’dan Büyükelçisini geri çağırdı. Bu kriz Cumhurbaşkanı Demirel ve Kerimov arasındaki görüşmeyle çözüldü. İkili ilişkilerde asıl sorun ise 1999’da Kerimov’a yapılan suikast girişimiyle oldu. Taşkent’teki bombalı saldırıda 13 kişi ölmüş onlarca kişi yaralanmıştır.⁹ Kerimov saldırıdan Özbek muhalefetini sorumlu tuttu ve Türkiye’yi muhalif lidere sığınma hakkı verdiği için eleştirdi. Özbekistan olaydan sorumlu tuttuğu iki Özbekistan vatandaşının iadesini istedi. Türkiye idam edilmeyeceği garantisıyla onları iade etti. Türkiye-Özbekistan ilişkilerinde gerginliğin devam etmesi üzerine Türkiye Özbekistan’daki büyükelçisini geri çağırdı. Türkiye Özbekistan’a 2003’te büyükelçi atmasına rağmen ilişkilerinde normalleşmede milat Kerimov’un vefatından sonra Özbekistan Devlet Başkanı olan Mirziyoyev ile Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın Semerkant’ta 2016’da buluşması oldu. Ekim 2017’de de Mirziyoyev Türkiye’yi ziyaret etti. THY’nin Semerkant’a uçuşlara başlamasından, iki ülke arasında 2017’de 5. kez İş Formu toplantısı düzenlenmesine kadar iki ülke ilişkilerinde ilerlemeyi gösteren faaliyetler oldu. Uzun yıllar düzenlenemeyen Türkiye-Özbekistan Karma Ekonomik Komisyonu toplantısı yapıldı.¹⁰ Türkiye-Özbekistan ilişkilerinin normalleşmesi Türk Dünyası açısından

8 Bakınız, http://www.mfa.gov.tr/turkiye-kazakistan-siyasi-iliskileri_tr.mfa

9 “Uzbekistan: President Survive Apparent Assasination Attempt”, *Radio Free Europe/Radio Liberty*, <https://www.rferl.org/a/1090571.html>, 16 Şubat 1999. “Bombs Kill 13 at Uzbekistan Government Offices”, <https://www.nytimes.com/1999/02/17/world/bombs-kill-13-at-uzbekistan-government-offices.html>, 17 Şubat 1999.

10 <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turkiye-ozbekistan-iliskileri-gucleniyor/1060872>, 12 Şubat 2018.

önemlidir. Özbekistan'ın konumu ve nüfusuyla bölgesinde güç olması nedeniyle, Türk Dünyasında Özbekistansız işbirliği eksik kalmaktadır. Bu nedenle Özbekistan'ın Türk Keneşine katılma iradesini 2018 Çolpan-Ata Zirvesi'nde ortaya koyması tarihi bir adımdır.

Kırgızistan'ın doğal kaynak bakımından diğer Türk Cumhuriyetlerine göre daha zayıf olması ve Türkiye ile mesafe faktörü ilk yıllarda ilişkilerdeki yoğunluğu azaltsa da ilişkiler 2011'de Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi (YDSK) kurulmasına varmıştır. Türkiye ile Kırgızistan arasındaki ticaret hacmi ise 356 milyon dolar civarındadır. Eylül 2018'de Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Kırgızistan ziyareti ve Kırgızistan Cumhurbaşkanı Ceenbekov ile görüşmesi ve 6. Türk Keneşi Zirvesi'nin Kırgızistan'da Çolpan Ata'da yapılması ilişkilerde son dönemde vurgulanan hususlardır. Cumhurbaşkanı Erdoğan Kırgızistan ziyaretinde yaptığı konuşmada Türkiye-Kırgızistan YDSK toplantısının 4'üncüsünü gerçekleştirdiklerini belirtmiş ve Türkiye-Kırgızistan ilişkilerinin hak ettiği seviyeye ulaşması için önümüzdeki dönemde her alanda yoğun çalışmalar yapılacağını ifade etmiştir. 3. Dünya Göçebe Oyunları'nın açılış törenine katılacak olmaktan dolayı memnuniyetini ifade eden Cumhurbaşkanı Erdoğan, Dünya Göçebe Oyunlarının 4'üncüsünün 2020 yılında Türkiye'de yapılacağını açıklamıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan ayrıca FETÖ ile mücadelede atılabilecek ortak adımların değerlendirildiğini ifade etmiş ve bu konuda Kırgızistan ile işbirliği yapılması vurgusunu dile getirmiştir.¹¹

Türkiye-Türk Cumhuriyetleri İlişkilerinde Yapılanlar

Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleriyle ilişkilerinde karşılaşılan engellerin aşılması yolunda atılan adımlar ile belirli bir mesafe alınmıştır. Türk Cumhuriyetleri'nin uluslararası kuruluşlara üyeliği ve onların uluslararası sisteme entegrasyonu konusunda Türkiye çaba sarf etmiştir. Türk Cumhuriyetleri'nin her biri zamanla uluslararası sistemde farklılıklar gösteren dış politikalar izlediler. Türkmenistan BM tarafından onaylanan sürekli tarafsızlık statüsünü aldı. Kazakistan ve Kırgızistan OGAÖ ve Avrasya Ekonomik Birliği'ne üye oldular. İki ülkenin Rusya ile diğerlerinden çok daha yakın ilişkileri olduğu ifade edilebilir. Özbekistan'ın politikasında ise gelişmelere göre önemli değişimler olmuştur. 11 Eylül terör saldırıları sonrası ABD ile tam bir işbirliği yapan Özbekistan Andican olayları sonrası ise ABD'nin Hanabad üssünü kapatmıştır. Azerbaycan BDT üyesi olmakla birlikte Avrasya Ekonomik Birliği'ne girmeyi reddetmiş ve

¹¹ Bakanız, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı web sayfası, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/96354/-turkiye-ve-kirgizistan-in-ekonomik-olarak-potansiyellerini-hayata-gecirmeleri-sarttir->, 1 Eylül 2018.

topraklarında Rus askeri varlığını istememiştir. Türk Cumhuriyetleri'nin izledikleri politikalarındaki farklılıklar ve aralarındaki sorunlara rağmen Türkiye Türk Cumhuriyetleriyle ilişkilerin geliştirilmesi yolunda önemli adımlar atmıştır. Bunların belki de en önemlisi Türk Keneşi (Konseyi)'nin kurulmasıdır. Türk Keneşi Türk dilini konuşan ülkeler arasında işbirliğini teşvik etmek amacıyla 2009'da kuruldu. Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan kurucu üyeleridir. 3 Ekim 2009 Nahçıvan Antlaşması ve 16 Eylül 2010 İstanbul Bildirgesi Türk Keneşinin temel belgeleridir. Nahçıvan Antlaşmasına göre Türk Keneşinin amaçları: *Taraflar arasında karşılıklı güvenin güçlendirilmesi; Bölge ve bölge dışında barışın korunması; Dış politika konularında ortak tutumlar benimsenmesi; Uluslararası terörizm, ayrılıkçılık, aşırılık ve sınır ötesi suçlarla mücadele için eylemlerin koordine edilmesi; Ortak amaçlarla ilgili her alanda etkili bölgesel ve ikili işbirliğinin geliştirilmesi; Ticaret ve yatırım için uygun koşulların yaratılması; Kapsamlı ve dengeli bir ekonomik büyüme, sosyal ve kültürel gelişimin amaçlanması; Hukukun üstünlüğünün sağlanması, iyi yönetim ve insan haklarının korunması konularının tartışılması; Bilim, teknoloji, eğitim ve kültür alanlarında etkileşimin genişletilmesi; Kitle iletişim araçlarıyla etkileşimin ve daha yoğun bir iletişimin teşvik edilmesi; Hukuki konularda bilgi değişimi ve adli işbirliğinin teşvik edilmesidir.*¹² Türk Keneşinin kurulması 1992'de başlayan Türkçe Konuşan Devletler Devlet Başkanları Zirvelerinde ortaya konan iradenin bir sonucudur. Türk Keneşi ile ilişkili kurumlar: Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenterler Asamblesi (TURKPA), Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (TÜRKSÖY), Türk Akademisi, Türk İş Konseyi, Türk Kültür Miras Vakfıdır.

Türk Keneşine henüz Türkmenistan üye olmamıştır. Türkmenistan buna gerekçe olarak sürekli tarafsızlık statüsünü gösterse de Türk Cumhuriyetleri arasındaki ilişkilerin gelişmesi sürecinde üye olma sürecine girebileceği düşünülebilir. Özbekistan gibi coğrafyanın önemli bir ülkesinin 6. Türk Keneşi Devlet Başkanları Zirvesi'nde üye olma iradesini ortaya koyması önemli bir adımdır. 6. Türk Keneşi Zirvesi'nin bir diğer önemi ise Macaristan Başbakanı Orban'ın katılımı ve Macaristan'ın Türk Keneşi'ne gözlemci üye olmasıdır.¹³

12 Bakınız, Türk Keneşi web sayfası, http://www.turkkon.org/tr-TR/genel_bilgi/1/10.

13 Kürşat Zorlu, "Türk Dünyasının Önemi Kavramak", Vatan, <http://www.gazetevatan.com/kursad-zorlu-1196913-yazar-yazisi-turk-dunyasi-nin-onemini-kavramak-/>, 5 Eylül 2018.

Türkiye-Türk Cumhuriyetleri İlişkilerinde Uluslararası Sistemin Etkisi

Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsızlığını kazanan Türk Cumhuriyetleriyle ilişkilerinde başlangıç noktası uluslararası sistemdeki temel bir değişiklik yani iki kutuplu dünya sisteminin çökmesi oldu. Bu Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlığını sağladığı gibi Türkiye için de Soğuk Savaş dönemi boyunca ilişki kurmadığı bir coğrafyaya yönelme fırsatı anlamına gelmekteydi. Türkiye için bunun Adriyatik'ten Çin Seddine Türk Dünyası ve/veya 21. Asrın Türk Asrı olması söylemlerinde ifadesini bulan Türklerin bütünleşmesi, tarih ve kimlik vurgusu yönü vardır. Ayrıca yeni dünya düzeninde Türkiye'nin stratejik önemini artırıcı ve en önemlisi Türkiye için fırsatlarla dolu olduğu düşünülen Türkistan coğrafyasına yönelme anlamı taşımaktaydı. Bölge enerji kaynaklarının uluslararası pazarlara taşınmasında Türkiye ana transit ülke olmalıydı. Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleriyle ilişkilerinin AB üyelik perspektifine yardımcı olacağı, NATO'nun değişen rolünde Barış için Ortaklık Projesi gibi bölge ülkelerini de bir şekilde içine alacak yapılanmalarla Türkiye'nin güvenlik alanında da Soğuk Savaş dönemindeki gibi önemli bir rol oynayacağı beklentisi oluştu. Türk Cumhuriyetlerinden de Türkiye'ye yönelik bu beklentileri karşılayacak mesajlar verildi. Hatta ABD başta olmak üzere Batılı ülkeler de Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsızlığının ilk yıllarında bu role olumlu bakıyorlardı. Ancak yukarıda ifade edildiği gibi Türkiye bilgi eksikliğini giderme süreci yaşadı. Rusya'nın "Yakın Çevre" politikasıyla birlikte bölgede Soğuk Savaş dönemindeki kontrolünü sağlamaya çalışması ve OGAÖ, içinde Rusya'nın da olduğu Çin projesi olan Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) ve son olarak Avrasya Ekonomik Birliği'ni kurması etkili oldu. Bölge ülkeleri de aralarında farklılıklar olsa ve Rusya ile farklı düzeylerde de olsa özellikle güvenlik alanında birlikte hareket ettiler. Burada Azerbaycan'ın OGAÖ ve Avrasya Ekonomik Birliği'nin dışında kalmasıyla, Türkmenistan'ın da BM tarafından tanınan sürekli tarafsızlık statüsüyle ayrıştığını söyleyebiliriz. Ancak bu duruma rağmen Türkiye, Özbekistan dışında diğer Türk Cumhuriyetleriyle istikrarlı ilişkisini sürdürdü. Türkçe Konuşan Devletler Devlet Başkanları Zirveleri yapıldı. Türkiye ekonomik açıdan kısıtlı koşullara rağmen Türk Cumhuriyetleriyle gerek ikili ticaret gerekse yapılan yatırımlar noktasında önemli mesafe aldı. 2009 Nahçıvan Antlaşmasıyla Türk Keneşi'nin kurulmasıyla kurumsallaşma açısından çok önemli bir adım atıldı. Ancak bu yapılanların çok daha fazlası yapılabilirdi. Fakat sistemik ve bölgesel faktörler buna uzun süre engel olmuştur. ABD'nin 2003'te Irak'ı işgali sonrası süreç, ardından Arap Baharı ve Suriye iç savaşı Türkiye'nin çok fazla Ortadoğu'ya odaklanmasına yol

açtı. Bu durum Türkiye'nin Türk Cumhuriyetlerine yönelik politikalarına da yansdı. 1990'lı yıllardaki heyecan bir ölçüde kayboldu. Bu arada Türk Cumhuriyetleri de birbirinden farklılaşan politikalar izlemeye başladılar. Hatta aralarındaki sorunlar daha fazla gündeme getirilmeye başlandı. Bu sorunların çözümünde Türkiye ve Kazakistan diğer devletlere yardımcı olmaya çalışmaktadır. Türkiye'nin Türkmenistan ve Azerbaycan arasındaki sorunlarda çözüm amacıyla Türkiye-Azerbaycan-Türkmenistan üçlü mekanizmasını oluşturması Azerbaycan-Türkmenistan ilişkilerinde yeni bir sayfanın açılmasında etkili olmuştur.¹⁴

Rusya'nın Batı ile ilişkilerinde Gürcistan'a müdahalesi, Kırım'ı ilhakı ve Doğu Ukrayna'daki çatışmalarla oluşan gerginlik Türkistan'a yönelik politikasına da yansımıştır. Rusya için bölge daha önemli hale gelmiştir. OGAÖ ve Avrasya Ekonomik Birliği'ne önem veren Rusya bu oluşumları daha da genişletme politikası izlemiştir. Rusya'nın Gürcistan ve Ukrayna politikalarında Türk Cumhuriyetlerinden tam bir destek bulunduğunu söylemek zordur. Azerbaycan açısından Gürcistan enerji kaynaklarının geçtiği transit ülkedir ve Azerbaycan Gürcistan'ın toprak bütünlüğünü savunmaktadır. Rusya Gürcistan müdahalesi sırasında ŞİÖ'den de aradığı desteği bulamamıştır.¹⁵ Çin'in Bir Kemer Bir Yol projesiyle bölgede etkin olmaya başlaması da son dönemde belirtilmesi gereken önemli bir gelişmedir. Bir Kemer Bir Yol projesi Çin Devlet Başkanı Şi Jinping tarafından Kazakistan'da 2013'de açıklanmıştır. Projenin "Bir Kemer" ayağı İpek Yolunun Ekonomi Kemeri olarak Orta Asya'dan Avrupa'ya uzanan coğrafyanın karayolu, demiryolu ve enerji hatlarıyla bağlanmasıdır. Çin İpek Yolu Fonuna bu proje için 40 milyar dolar para sağlama taahhüdünde bulunmuştur. Projenin başarılı olması Çin'i Çarlık Rusya'sından itibaren Rusya'nın etkin olduğu coğrafyada başat güç yapabilecektir. Rusya'nın Çin'in ekonomik kapasite karşısında zayıflığı da bu bağlamda ele alınması gereken bir veridir.¹⁶ Bölgede Çin Rusya'ya

14 Kamer Kasım, "Türkmenistan Dış Politikası", *Türkmenistan*, Kamer Kasım (Der.), (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2016), 113-117.

15 Stephen Aris, "Russian-Chinese Relations Through the Lens of SCO", *Russie. Nei. Vissions*, No: 34, https://www.ifri.org/sites/default/files/atoms/files/Ifri_RNV_Aris_SCO_Eng.pdf, Eylül 2008.

16 Çin'in 11,2 trilyon dolarlık GSMH karşısında Rusya'nın GSMH 1,2 trilyon dolardır. Bakınız, <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=CN>. İki ülke arasındaki ticaret hacmi ise 70 milyar doları bulmuştur. bakınız, <https://wits.worldbank.org/>. Pete Baumgartner, "China's Massive 'One Road' Project Largely Bypasses Russia, But Moscow Still On Board", *Radio Free Europe/Radio Liberty*, <https://www.rferl.org/a/russia-china-one-belt-one-road-project-putin-xi/28579849.html>, 26 Haziran 2017. Erişim

karşı dengeleyici bir güç olarak da değerlendirilmektedir. Ancak Çin'in ülkeleri kendisine bağımlı kılmak istediği ve yayılmacı politikası olduğu yönünde haberlerin çıkması, Çinli tüccarlara saldırılara varan olaylara yol açmıştır.¹⁷

Türkiye'nin Çin'le ilişkilerinde ilerleme de Türkiye-Türk Cumhuriyetleri ilişkilerine yansyacaktır. Bu konuda gerginlik noktası olarak Doğu Türkistan sorunu durmaktadır.¹⁸ Her ne kadar Çin 2009'daki olaylardan sonra Türkiye'yi dışlamamak ve/veya ikna etme politikası izlese de konunun sıcaklığı Türkiye-Çin ilişkilerini her an olumsuz etkileme potansiyelini göstermektedir. Türk Cumhuriyetleri farklı farklı uluslararası kuruluşlara üyedirler. ŞİÖ'den OGAÖ'ne ve Avrasya Ekonomik Birliği'ne kadar üyelik çeşitliliği vardır. Bunlardan ŞİÖ, Çin'in daha etkin olduğu kuruluşken diğerlerinde Rusya başattır. Türkiye'nin Rusya ve Çin ile ilişkilerindeki gelişmeler Türk Cumhuriyetleriyle ilişkilere de yansımaktadır. Türk Cumhuriyetleri'nin birbirlerinden farklı uluslararası angajmanları ve uluslararası kuruluşlara üyeliklerinin olması işbirliğine engel değildir. Hatta bu durumun avantaj olduğu bir örnek te 2016'da yaşanmıştır. Ermenistan'ın Dağlık Karabağ sorununda yaptığı ateşkes ihlallerinin olduğu dönemde, Azerbaycan'a diplomatik destek olarak Kazakistan Avrasya Ekonomik Birliği'nin 8 Nisan 2016'da Erivan'da yapılması planlanan toplantısının Moskova'da yapılmasını talep etmiş ve toplantı 13 Nisan 2016'da Moskova'da yapılmıştır.¹⁹ Bilindiği gibi Azerbaycan Avrasya Ekonomik Birliği'ne girmemiştir. Kazakistan'ın bu birliğe girişi de Rusya etkisi olarak yorumlanmıştır. Özellikle Ermenistan'ın Avrasya Ekonomik Birliği'ni Azerbaycan'a karşı Dağlık Karabağ sorununda kullanabileceğini düşündüğü bir durumda Kazakistan'ın Azerbaycan'a desteği sonuç vermiştir.²⁰

Tarihi: 15 Eylül 2018. Kamer Kasım, "Türkistan'da Rusya-Çin Rekabeti: Bölgesel ve Küresel Yansımaları", 20. Yüzyılın Başlarından Günümüze Türk Dünyasındaki Siyasî, İktisadî ve Kültürel Gelişmeler Uluslararası Sempozyumu, Almatı/Kazakistan, 24-27 Nisan 2018.

17 SebastienPeyrouse, "Discussing China: Sinophilia and Sinophobia in Central Asia", *Journal of Eurasian Studies*, Cilt. 7, No. 1, (Ocak 2016): 14-23. Sebastien Peyrouse, "Central Asia's Tortured Chinese Love Affair", EastAsiaForum, <http://www.eastasiaforum.org/2016/11/30/central-asias-tortured-chinese-love-affair/>, 30 Kasım 2016.

18 Konu ile ilgili olarak bakınız, R. Kutay Karaca, "Türkiye-Çin Halk Cumhuriyeti İlişkilerinde Doğu Türkistan Sorunu", *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 1, sayı 1, (2007): 219-245.

19 Turgut Kerem Tuncel, "Karabağ'da Yaşanan "4 Gün Savaşının" Kısa Bir Değerlendirmesi", *Avrasya İncelemeleri Merkezi*, <http://avim.org.tr/tr/Yorum/KARABAG-DA-YASANAN-4-GUN-SAVASI-NIN-KISA-BIR-DEGERLENDIRMESI>, 14 Nisan 2016.

20 Kamer Kasım, "Dağlık Karabağ Sorununun Bölgesel Etkileri", *X. Uluslararası Uludağ Uluslararası İlişkiler Kongresi*, Bursa, 8-10 Ekim 2018.

Sonuç

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsızlığını kazanan Türk Cumhuriyetleri, Türkiye için Türkistan'a yönelik politika oluşturma ve Soğuk Savaş sonrası dünya düzeninde diğer Türk devletleriyle birlikte güç oluşturma fırsatı vermiştir. Türkiye-Türk Cumhuriyetleri ilişkilerinde ilk dönemde Adriyatik'ten Çin Seddine Türk Dünyası söyleminde ifadesini bulan hızlı bir şekilde ilişkileri geliştirme isteği görülmekteydi. Bunda Türkiye'nin bölgede gördüğü fırsatların yanında Türk Cumhuriyetleri'nin en kısa zamanda uluslararası sisteme entegre olma isteği de vardı. Bu dönemde karşılıklı bilgi eksikliği ve sonrasında Rusya'nın "Yakın Çevre" politikasıyla bölgeye hızlı bir giriş yapması karşılaşılan engeller oldu. Bilgi eksikliği bir ölçüde giderilip ilişkilerde kurumsallaşmaya giden süreç başlatıldı. Burada en somut girişim 2009 Nahçıvan Antlaşması ve 2010 İstanbul Bildirgesi'yle temellendirilen Türk Keneşinin kurulmasıdır. Türkiye hem Türk Keneşi hem de Türk Cumhuriyetleri'nin bulunduğu diğer platformlara en üst düzeyde ilgi göstererek bölgenin dış politikasındaki ağırlığını gösterdi. Ancak Ortadoğu'da özellikle Arap baharı sonrası yaşanan gelişmeler ve Suriye iç savaşı dış politikanın çok fazla Ortadoğu'ya odaklanmasına yol açtı. Bu durum Türk Cumhuriyetleri ihmal mi ediliyor ya da ilk dönemdeki heyecan kayıp mı oldu? Yorumlarına yol açtı. Uluslararası sistemden ve bölgesel gelişmelerden kaynaklanan bu dönemde yaşananlar ise Türkiye-Türk Cumhuriyetleri ilişkilerinin ne denli önemli olduğunu ortaya koydu. Öncelikle Ortadoğu'nun ne derece istikrarsız olduğu daha net görüldü. Bu arada Türk Cumhuriyetleri ise büyük ölçüde istikrarlı politikalarla uluslararası sistemde yer edindiler. Çeşitli uluslararası kuruluşlara üyelikler yanında, yaptıkları çok taraflı antlaşmalarla adlarını duyurdular. Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan enerji kaynaklarını daha rasyonel şekilde değerlendirerek ekonomik açıdan belirli bir yere geldiler. Tüm bunlar Türkiye-Türk Cumhuriyetleri ilişkilerinin değerini artırdı. Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri'nin toplam yüzölçümü 4.735.150 kilometre kareyi bulmaktadır. Toplam nüfus 200 milyon civarındadır. Toplamda ise 1,3 trilyon dolar civarında bir GSMH karşımıza çıkmaktadır. Bu ülkelerin uluslararası platformlarda birlikte hareket etmeleri hem siyasi hem de ekonomik açıdan etkilerini artıracaktır.

Türkiye-Türk Cumhuriyetleri ilişkilerinin başlangıcındaki bilgi eksikliği bir ölçüde giderilse de halen detaylı analizlerin yapılmasına ihtiyaç vardır. Bu ülkelere yönelik yayınların oldukça yetersiz olduğu görülmektedir. Kurumsallaşma anlamında Türk Keneşi en önemli oluşumdur. Bu desteklenmeli ve daha da işlevsen hale getirilmelidir. Türk Keneşine

Özbekistan ve Türkmenistan'ın da katılımının sağlanması onu çok daha güçlü kılacaktır. Ancak belki de en önemlisi uzun yıllar süren asimilasyonun önüne geçmektir. Bunun yolu Türk Cumhuriyetlerindeki çeşitli alanlardaki önemli isimlerin ve onların eserlerinin tanınmasının sağlanmasıdır. Türk Cumhuriyetleri kendi tarih ve kültürel değerlerine bağımsızlıklarından sonra zaten vurgu yapıyorlardı. Ancak ortak tarihi değerlerin vurgulanıp, ortak bir tarih yazımına odaklanmak gereklidir. Türkiye açısından ise Türkistan vurgusunun yapıldığı, Türk dünyasının işlendiği eserlere yeterince yer verilmediği görülmektedir. Bunun hem Türkiye'de hem de diğer Türk Devletlerinde değişmesi ve ortak kültürel değerlerin öğretilmesi devletlerarası ilişkilere de yansımaları olacaktır. Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri arasında seyahat imkânları artırılmalı ve turizm teşvik edilmelidir. Son yıllarda Türkiye ve Özbekistan arasında gelişen ilişkilerin bir ayağını da özellikle turizm oluşturmaktadır. Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri ilişkilerinde kurumsallaşmada geleneksel iyi değerlendirilmeli ve Türk Cumhuriyetlerinin bağımsız olduğu ilk yıllardaki heyecan Türk Keneşine aktarılarak ilişkilerde her alanda ilerleme sağlanmalıdır.

Kaynakça / References

Baumgartner, Pete, "China's Massive 'One Road' Project Largely Bypasses Russia, But Moscow Still On Board", *Radio Free Europe/Radio Liberty*, <https://www.rferl.org/a/russia-china-one-belt-one-road-project-putin-xi/28579849.html>, 26 Haziran 2017.

Hoogland, Eric, (1994), "Iran and Central Asia", *From the Gulf to Central Asia, Players in the New Great Game*, Ehteshami, Anoushiravan (Der.), 114-128. Exeter: The University of Exeter Press, 1994.

Kaczmarek, Marcin, "Russia Creates a New Security System to Replace the CIS", *Eurasia Insight*, http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/pp011106_pr.shtml, 1 Kasım 2006.

Karaca R. Kutay, "Türkiye-Çin Halk Cumhuriyeti İlişkilerinde Doğu Türkistan Sorunu", *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 1, sayı 1, (2007): 219-245.

Kasım, Kamer, "'Dağlık Karabağ Sorununun Bölgesel Etkileri", *X. Uluslararası Uludağ Uluslararası İlişkiler Kongresi*, Bursa, 8-10 Ekim 2018.

Kasım, Kamer, "Türkistan'da Rusya-Çin Rekabeti: Bölgesel ve Küresel Yansımaları", *20. Yüzyılın Başlarından Günümüze Türk Dünyasındaki Siyasî, İktisadî ve Kültürel Gelişmeler Uluslararası Sempozyumu*, Almatı/Kazakistan, 24-27 Nisan 2018.

Kasım, Kamer, “Türkmenistan Dış Politikası”, *Türkmenistan* Kamer Kasım (Der.), 97-130, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2016.

Kasım, Kamer, “Türkiye’nin Kafkasya Politikası 2011”, *Türk Dış Politikası Yıllığı 2011*, Burhanettin Duran, Kemal İnat ve Ali Resul Usul (Der.), 557-577, Ankara: SETA Yayınları, 2012.

Kasım, Kamer, “Türkiye-Ermenistan İlişkileri: Protokollere Giden Süreç ve Sonrası”, *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, 10. Yıl Özel Sayısı, (2011); 83-99.

Lepingwell, W.R. John, “Russian Military and Security Policy in the Near Abroad”, *Survival*, Cilt: 36, No: 3, (1994); 70-91.

Monteil, Vincent, *Sovyet Müslümanları*, İstanbul: **Pınar** Yayınları, 1992.

Peyrouse, Sebastien, “Discussing China: Sinophilia and Sinophobia in Central Asia”, *Journal of Eurasian Studies*, Cilt. 7, No. 1, (Ocak 2016); 14-23.

Peyrouse, Sebastien, “Central Asia’s Tortured Chinese Love Affair”, *EastAsiaForum*, <http://www.eastasiaforum.org/2016/11/30/central-asias-tortured-chinese-love-affair/>, 30 Kasım 2016.

Tuncel, Turgut. K, “Karabağ’da Yaşanan “4 Gün Savaşının” Kısa Bir Değerlendirmesi”, *Avrasya İncelemeleri Merkezi*, <http://avim.org.tr/tr/Yorum/KARABAG-DA-YASANAN-4-GUN-SAVASI-NIN-KISA-BIR-DEGERLENDIRMESI>, 14 Nisan 2016.

Yaman, Ali, “Tarihsel Süreçte Türkmenistan”, *Türkmenistan*, Kamer Kasım (Der.), 1-24, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2016.

Zorlu, Kürşat, “Türk Dünyasının Önemini Kavramak”, *Vatan*, <http://www.gazetevatan.com/kursad-zorlu-1196913-yazar-yazisi-turk-dunyasi-nin-onemini-kavramak-/>, 5 Eylül 2018.

http://www.mfa.gov.tr/turkiye-kazakistan-siyasi-iliskileri_tr.mfa

<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turkiye-ozbekistan-iliskileri-gucleniyor/1060872>, 12 Şubat 2018.

<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=CN>

<http://www.tika.gov.tr/tr>

<https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/96354/-turkiye-ve-kirgizistan-in-ekonomik-olarak-potansiyellerini-hayata-gecirmeleri-sarttir->, 1 Eylül 2018.

http://www.turkkon.org/tr-TR/genel_bilgi/1/10

“Uzbekistan: President Survive Apparent Assassination Attempt”, *Radio Free Europe/Radio Liberty*, <https://www.rferl.org/a/1090571.html>, 16 Şubat 1999.

“Bombs Kill 13 at Uzbekistan Government Offices”, <https://www.nytimes.com/1999/02/17/world/bombs-kill-13-at-uzbekistan-government-offices.html>, 17 Şubat 1999.